

Slobodan DJORDJEVIĆ

Société Scientifique d'Histoire de la Culture Sanitaire Serbe, Beograd

L'HISTOIRE DE NOTRE TERMINOLOGIE MEDICALE.
LE TRAVAIL DU PROF. DR MILAN JOVANOVIĆ-BATUT.
LE SEMINAIR TERMINOLOGIQUE MEDICAL A LA
FACULTE DE MEDECINE

L'auteur décrit la vie et le travail du prof. Dr. Milan Jovanović-Batut (12 Octobre 1847—11 Septembre 1940) sur la terminologie médicale.

Le prof. Dr. Jovanović fut le premier à poser les bases de la médecine préventive pratique et organisatoire chez nous. En même temps il avait écrit beaucoup d'articles médicaux. C'est lui qui avait commencé à publier la revue „Zdravlje” en 1880 qui apparaît encore aujourd'hui. Son matériel terminologique fut publié en 1888 dans le livre le „Matériel pour la terminologie médicale” que avait inclus tout son matériel personnel bien classifié. Aujourd'hui le matériel se trouve dans la Bibliothèque de la Faculté de Médecine à Beograd où on garde tout ce qui se trouvait au Seminaire terminologique de cette Faculté. Aujourd'hui le Seminaire est fermé.

Le Seminaire terminologique a été crée en 1921. Le premier directeur fut prof. Dr. Jovanović-Batut. Il a été succédé par le prof. Dr. Aleksandar Kostić, jusqu'en 1955.

L'auteur présente les données sur la création et l'activité du Seminaire terminologique (1924—1956). La contribution de ce Seminaire à notre terminologie médicale a été très grande, en forme de réunions analytiques, instructions écrites, influence sur une langue médicale appropriée écrite (dans les livres, les périodiques) et parlée (dans la pratique médicale quotidienne et l'enseignement médical), publication d'un dictionnaire multi-linguistique de A. Kostić, etc.

(Rad je primljen u Uredništvu 24. IV 1986. god.)

Original scientific paper
UDC 355.72 (497.1:914.6)

Vera GAVRILOVIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

ORGANIZACIJA SANITETSKE SLUŽBE U ŠPANSKOM
GRAĐANSKOM RATU (1936—1939).

Jugoslovenski dobrovoljci sanitetski radnici.*

Rat je užasna stvar. Jedino naša tvrda svijest da je ovaj rat — rat protivu rata, čini od nas ne dezertere nego njegove vatrene stjegonoše.

Gojko Nikoliš

Dr Gojko Nikoliš-Medico

Već na početku Španskog građanskog rata (1936—1939) osetila se potreba za organizovanjem sanitetske službe u Internacionalnim brigadama. Neposredni razlog za to bila je potreba da se ranjenici i bolesnici izvuku iz zone neprijateljskog dejstva, prvo pred Madridom, a docnije i sa drugih ratišta, i smeste u odgovarajuće bolnice. Zadatak službe je bio da se brine o ranjenicima od trenutka ranjavanja do potpunog ozdravljenja i vraćanja na front, ili do repatrijacije, ako bi postali nesposobni za borbu i službu u ratu.

Početkom Španskog rata 1936. god. francuski lekari, sa dr Pjerom Rukeom (Pierre Rouqués) na čelu, preuzimaju organizovanje sanitetske službe u okviru Međunarodnog komiteta za pomoć republikanskoj Španiji. Među prvim dobrovoljcima oktobra 1936. god. bilo je 6 lekara. Nijedan od njih nije raspolagao znanjem iz vojne i

* Španskom borcu, gen. akad. prof. dr Gojku Nikolišu, našem istaknutom i redovnom članu, i b. predsedniku Saveza, srdačno čestitamo 15 godina života, uz želju da još dugo saraduje s nama. *Uređivački odbor.*

Rad je saopšten na naučnom skupu „Španjolska 1936—1939” 8—9. XII 1986. god. u Zagrebu, u organizaciji Međunakademijskog odbora za proučavanje uzroka i posledica II svetskog rata Saveta akademija nauka i umetnosti Jugoslavije i Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, povodom 50-godišnjice sudelovanja Jugoslovena u borbi španskog naroda protivu fašizma.

ratne medicine. S njima dr R u k e počinje da izgrađuje organizaciju sanitetske službe iz centra u Albasete (Albacete). Ubrzo ga zamenjuju dr Robert Nojman (Robert Neumann), pedijatar iz Nemačke, a februara 1937. god. dr Oskar Telge (Cvetan Kristanov) iz Bugarske, koji ostaje na toj dužnosti sve do povlačenja interbrigada iz Španije.¹

U Parizu se januara 1937. god. osniva Internacionalna sanitetska centrala (Centrale Sanitaire Internationale) koja prihvata lekare dobrovoljce iz raznih zemalja i upućuje ih u Španiju. Pored velikog broja francuskih lekara, među njima su i strani lekari koji su specijalizirali ili studirali medicinu u Francuskoj.

Sedište interbrigada je Albasete do septembra 1937. god., od kada, iz vojnih i političkih razloga, sanitetska služba više ne postoji kao samostalna služba, već se uključuje u Špansku republikansku armiju, a samo nekoliko engleskih i američkih bolnica i rehabilitacijskih centara u pozadini ostaje pod upravom Baze interbrigada. Sanitetska uprava je izdavala svoj stručni časopis AMI (Periodico de la „Ayuda Medica Internacional“)².

U sanitetskoj službi interbrigada u drugoj polovini 1937. god. nalazilo se oko 2 000 lica, pripadnika 28 nacija, među kojima 250 lekara, od njih 35 hirurga i 1 750 pomoćnog sanitetskog osoblja. Bolnica je bilo oko 23, sa približno 6 000 bolesničkih kreveta, 7-8 pokretnih hirurških ekipa u autokarima i oko 260 sanitetskih vozila.³

Organizacijski su postojale sanitetske službe čete, bataljona, brigade i divizije. Sanitetska služba čete je imala lekarskog pomoćnika i po 4-5 bolničara i nosača ranjenika. Sanitetska služba bataljona je imala lekara, 2 lekarska pomoćnika i po 4-5 bolničara i nosača ranjenika, a bataljonsko previjalište je bilo smešteno na 200-800 metara od položaja, s obzirom na brdski karakter zemljišta. Posebne jedinice gradile su podzemne rovove, a ova skloništa su pružala dobru zaštitu od direktnog pogotka artiljerijskih granata i avionskih bombi.

Uloga lekara u bataljonskom previjalištu prvenstveno je bila da pregleda i trijažira ranjenike. Bolničari su obavljali osnovne radnje: previjanje, imobilizaciju i davanje injekcija. Povređeni sa frakturama su bili imobilisani uz primenu Kramerovih šina. Šine su zamenjivane novim samo ako nisu bile dobro postavljene. Ranjenicima se davao skoro rutinski antitetanusni serum, morfijum (kod fraktura) i kamfor s kofeinom.

U bataljonskom previjalištu je ispunjavana ranjenička karta. Sastojala se iz dva dela: manji, sa osnovnim podacima o ranjeniku, ostajao je u previjalištu, kao jedini dokument o gubicima, jer nije vođen protokol, a drugi se deo upućivao dalje s ranjenikom. Pored upisane dijagnoze, postojala je shema ljudskog tela, a lekar je olovkom precrtavao onaj deo tela koji je bio povređen. To je bila velika pomoć trijažeru u sledećoj etapi evakuacije. Bataljonski sanitet nije imao transportna sredstva. Sav sanitetski materijal nošen je u torbama, koje su

se pokazale veoma praktičnim za ukazivanje pomoći „u hod“ tokom marša.

Sanitetska služba brigada je imala od 2 do 3 lekara, 3-4 lekarska pomoćnika i po 6-8 bolničara, nosača ranjenika i šofera. Četni nosači prenosili su ranjenike do bataljonskog previjališta, a bataljonski do brigadnih previjališta. Na brdskim stazama upotrebljavane su mazge sa posebnom vrstom samara. Inače, brigada je raspolagala manjim sanitetskim kolima radi prebacivanja ranjenika i sanitetskog materijala do brigadnog previjališta, kao i za lekare tokom obilaska jedinica.

Slika br. 2. Dr Gojko Nikoliš (četvrti gore s leva) i dr Đura Mešterović (drugi dole s leva) sa grupom španskih dobrovoljaca u Koncentracionom logoru Gurs u Francuskoj 1940. god.

U sanitetskoj službi divizije postojao je trijažni centar. U punom sastavu, bez osoblja u sanitetskoj službi brigada, bilo je 6 lekara sa pomoćnicima, 60 lica divizijske bolnice, 49 lica specijalne službe, 7 dezinfektora i 7 apotekara sa pomoćnicima, ukupno 128 lica. U divizijskoj ambulanti zbrinjavani su lakši ranjenici, dok su teži odmah upućivani u hirurške ekipe, čiji se rad odvijao organizovano u opremljenim motorizovanim vozilima osposobljenim za najhitniju pomoć. Snagu ovih ekipa je, pored stručnog znanja lekara-hirurga, činila i njihova pokretljivost, odnosno mogućnost brze intervencije. Ranjenici su zatim upućivani u divizijske bolnice.

Evakuacija u pozadinu, u odgovarajuće sanitetske centre, obavljana je sanitetskim automobilima, kamionima i sanitetskim vozovima.⁴

Kako je izgledao rad sanitetskih grupa na frontu u toku Španskog rata, veoma slikovito je opisao Galo (Luigi Longo) u svojoj knjizi „Le brigade Internazionali in Spagna”, u kojoj, između ostalog, piše: „Sanitetske grupe počinju raditi čim stignu na lice mesta, još pre nego što je sve uređeno. Za vreme svih dana koliko traje bitka rad hirurga ne prestaje ni časa. Ranjenici stižu po 200—250 dnevno. Internacionalci ili Španci: sve primaju i leče sa istom pažnjom. Operiše se za vreme vazdušnih bombardovanja, dok se čuju krikovi ranjenika i hropac umirućih. Često nedostaje materijala, nema dovoljno hirurga i asistenata koji imaju prakse, ali nikada ne nedostaje požrtvovanje i samoodricanje.

Svako radi bez prestanka. U prvoj fazi bitke, u toku pet dana i pet noći lekari i bolničari operišu, leče, stavljaju i skidaju zavoje, prekidajući taj rad samo da malo prospavaju, da bi zatim opet operisali, lečili, stavljali i skidali zavoje ranjenicima. Ponekad, pri kraju svojih snaga, sanitetlije se teturaju od umora i od sna, ali ne ostavljaju instrumente. Drugom prilikom nastaje uzbuna, ali ne zbog napada iz vazduha, već što je materijal pri kraju. Ima ga možda za sat, možda i manje, ali iz Madrida, Valencije, Albasete stići će uvek onoliko koliko je potrebno da se nastavi ćutljiva i grozničava borba sa smrću.

Čim je moguće, ranjenici se evakušu sa fronta i odvoze u sigurnost pozadine, a ovamo stižu već novi. Najčešće se ranjenici upućuju u Tarnakon, odakle nastavljaju ambulantnim kolima ili vozom prema bolničkim centrima interbrigada, u Mursiju i duž obale...

Tako, za vreme borbe i posle nje, na frontu i u pozadini, više od stotinu lekara i nekoliko hiljada bolničara i bolničarki, dobrovoljci iz svih mogućih zemalja, bore se da bi spasli naše ranjenike od patnji i od smrti”.⁵

Slika br. 3. Koncentracioni logor Gurs u Francuskoj.

Internacionalna sanitetska centrala u Parizu navodi da je do kraja 1938. god. poslala republikanskoj Španiji: 400 lekara i bolničarki, 300 ambulanti, 6 pokretnih hirurških bolnica, opremu za deset bolnica sa 4 500 bolesničkih postelja, 350 tona mleka u prahu, 5 000 sanduka lekova, 3 000 tona hrane i posuda za potrebe saniteta.⁶

Doktrina u Španskom ratu bila je veoma napredna: što brža hirurška obrada rane kako tokom evakuacije ne bi došlo do komplikacija. Javljale su se često flegmone, a posledica je bila pojava osteomijelitisa kod velikog broja ranjenika.

Većina hirurga u ovom ratu primenjivala je Treutin metod lečenja ratnih preloma pomoću zatvorenog gipsa. Tu ideju je dr Treuta (španski hirurg, republikanac) preuzeo od slavnog ruskog hirurga Pirogova. Međutim, u ratnim uslovima je dolazilo do komplikacija, jer mnogi lekari u to doba nisu znali ni za Treutu, ni za dobre strane njegove metode lečenja, ni za njenu pravilnu primenu.

Slaba tačka sanitetske službe u Španiji bila je stručna nepovezanost lekara. Nije bilo konsultanata niti sistema stručnih informacija, bilo preko savetovanja ili stručne štampe. Svaki lekar se snalazio samoinicijativno.

U Španskom ratu svoj doprinos su dali i jugoslovenski dobrovoljci, sanitetski radnici.

Učestvovali su sledeći lekari.

BOHUNICKI DR ADELA (POCA, ANKA) (1905, Slavonski Brod — 1979, Beograd)

Medicinu i specijalizaciju iz pedijatrije završila je u Pragu. Tokom studija je u partijskoj organizaciji koja okuplja napredne studente oko kluba „Matija Gubec.”

U Španiju dolazi 13. I 1938. god. iz Čehoslovačke i javlja se Centru zdravstvene službe interbrigada u Albasete. Raspoređena je u bolnički centar u Mursiji (Murcia), gde su bile bolnice interbrigada sa oko 5 000 kreveta. Hirurški centar primao je oko 1 000 ranjenika. Radila je u bolnici „Universidad” (u zgradi Univerziteta) u kojoj su uslovi za smeštaj ranjenika bili izuzetno dobri. Kao pedijatar je, u okviru bolničkog centra u Mursiji, rukovodila i dečijim vrtićem sa oko 330 izbegličke španske dece od 6 do 14 godina. Vrtić je bio smešten u velikoj Botaničkoj bašti, a deca su tu boravila tokom celoga dana. Kratko vreme je radila u bolnici u Orihueli. Neposredno pre povlačenja iz Španije bila je lekar bolnice u Matarou, odakle se sa ostalima povukla preko Katalonije za Francusku. Imala je čin poručnika.

Iz Francuske se prebacila u Jugoslaviju, prvo u Slavonski Brod, a zatim kod brata u Vinkovce. Tu je uhapšena, sprovedena u Beograd i kao strani (slovački) državljanin proterana u Mađarsku, pa u Slovačku.

U II svetskom ratu učestvovala je u pokretu otpora u Slovačkoj. Posle rata vratila se u Jugoslaviju i radila kao pedijatar u Beogradu. God. 1976, povodom 40-godišnjice Španskog rata, odlikovana je Ordenom zasluga za narod sa zlatnim zracima.⁷

DIMITRIJEVIĆ-NEŠKOVIĆ DR NADA (1907, Sarajevo — 1941, Beograd)

Medicinu je završila u Beogradu 1936. god. Tokom studija pripadala je naprednom studentskom pokretu.

U Španiju dolazi 15. XI 1937. god. iz Jugoslavije. Raspoređena je kao lekar u bolnicu Baze interbrigada u Albasete, u kojoj jedno vreme radi njen suprug dr Blagoje Nešković u svojstvu predsednika Centralne medicinske komisije. Tu ostaje do aprila 1938. god., kada se deo interbrigada povukao iz madridske zone ka Kataloniji. Tada je raspoređena kao lekar u bolnicu u Viku, a docnije u bolnicu u Saragosu. Sve vreme se, uz humano-etički i stručno-medicinski rad, zalagala u podizanju borbenog morala ranjenika i bolesnika.

Španiju je napustila u činu poručnika. Sa ostalim Jugoslovenima se preko Katalonije i francuskih koncentracijskih logora prebacila u Jugoslaviju u Beograd. 1940. god.

Poginula je prilikom bombardovanja Beograda 6. IV 1941. god.⁸

ŠILJAK-MEZIĆ DR DOBRILA (1909, Pljevlje — 1953, Beograd)

Medicinu je završila u Beogradu 1935. god.

U Španiju dolazi avgusta 1937. godine iz Jugoslavije, i u bolnici Baze interbrigada u Albasete ostaje nekoliko dana. Zatim je raspoređena u Madrigeras (Madrigueras), u svojstvu trupnog lekara vojne ambulante i stacionara koji se nalazio u njenom sastavu. Posle nekoliko meseci premeštena je u Deniju (Denia), gde kao lekar u bolnici organizuje kurseve prve pomoći i nege bolesnika. Za vreme povlačenja u Kataloniju 1938. god., bombardovan je voz u kome se nalazila sa ranjenicima iz bolnice u Deniji, koji su evakuisani u Barselonu. Bila je ranjena u nogu, ali je celoga puta ukazivala pomoć povređenima.

Španiju je napustila u činu poručnika i povukla se sa ostalima preko Katalonije u Francusku.

Od oktobra 1940. do sredine 1944. god. radi, sa svojim suprugom dr Aleksandrom Mezićem u Marseju u pokretu otpora, gde je formiran Jugoslovenski odred. Francusku je napustila u činu majora.

U Jugoslaviju stiže sa suprugom početkom 1945. god. i u Šapcu organizuje veliki bolnički centar kroz koji prolazi do preuzimanja od strane Rusa, 12—14 000 ranjenika. Bolnica je rasformirana maja 1945. god.

Posle rata radi na Klinici za dermatovenerologiju Medicinskog fakulteta u Beogradu. God. 1953. preminula je u Beogradu iznenada, posle hirurške intervencije.⁹

CETKOVIC DR MILOVAN (1897, Bakovići, Titograd — 1970, Beograd)

Medicinu je završio u Beogradu 1928. god. U toku studija se istakao svojim radom u naprednom studentskom pokretu. Po završenim

studijama odlazi u Dvor na Uni, sa suprugom, takođe lekarom, Desom Karakaš. Bili su poznati kao narodni lekari u celoj Baniji. Ona umire neposredno pre početka Španskog rata.

11. X 1937. god. dr Četković odlazi u Španiju kao dobrovoljac. Javlja se u Bazu interbrigada u Albasete, gde radi jedno vreme kao lekar u Bazi, a zatim je raspoređen kao trupni lekar u Jugoslovenski bataljon „Đuro Đaković“. Bio je najstariji jugoslovenski lekar učesnik Španskog rata. Iz ove bolnice je, zbog bolesti, raspoređen u bolnicu u Mataro, gde je zbrinjavao lakše ranjenike i bolesnike. Zatim je premešten za lekara bolnice u Taragonu, a odatle u bolnicu Ametlja del Mar. Prilikom bombardovanja te bolnice teško je kontuzovan.

Španiju je napustio u činu poručnika. Sa ostalima se povlači preko Katalonije u francuske logore (Gurs, Vernet).

Od oktobra 1940. do kraja II svetskog rata učestvuje u pokretu otpora u Francuskoj.

Posle rata vraća se u Jugoslaviju i radi kao upravnik bolnice u Bijelom Polju do odlaska u mirovinu. Od tada do smrti živi u Beogradu.¹⁰

MEŠTEROVIĆ DR ĐURO (1908, Srpski Itebej)

Medicinu je završio u Beogradu 1932. god. Tokom studija pripadao je naprednom studentskom pokretu. Volonterski specijalizira hirurgiju. Dve godine docnije radi kao lekar ratne mornarice na razaraču „Dubrovnik“, a poslednju godinu provodi na specijalizaciji hirurgije u Mornaričkoj bolnici u Meljinama.

U Španiju dolazi 15. IX 1937. god. Po dolasku u Albasete radi kraće vreme u Bazi, a zatim je raspoređen u bolnicu interbrigada u Benikasimu (Benicasim). Tu rukovodi hirurškim odeljenjem u vili „Rosa Luxemburg“, koje je imalo 80 postelja. Od aprila do kraja decembra 1938. god. radi u bolnici Moja (Moya) na hirurškom odeljenju, gde mu pomažu medicinske sestre Olga Dragić i Borka Demić.

Povukavši se sa ostalima iz Španije, u logoru Gurs je šef hirurškog odeljenja logorske bolnice.

Dolazi u Jugoslaviju i svoja španska iskustva primenjuje uspešno u Narodnooslobodilačkom ratu. Od početka ustanka radi kao lekar Valjevskog odreda, učestvuje u evakuaciji ranjenika iz Užica, postaje rukovodilac I hirurške ekipe, koja formiranjem I proleterske brigade u Rudom, postaje ekipa I proleterske divizije. Zatim je načelnik III korpusa NOV i POJ. Ukazom Vrhovnog štaba od 6. XII 1943. god. izabran je za predsednika Komisije (od 3 člana) i upućen u Bari radi pregovora sa Komandom VIII britanske armije radi lečenja ranjenika NOV u savezničkim bazama u Italiji. Potom odlazi u Napulj na sastanak sa Američkom vojnom komandom. Ukazom VŠ odlazi 4. IV 1944. god. na pregovore s Rusima.

U posleratnom periodu je na dužnosti pomoćnika načelnika sanitetske službe Državnog sekretarijata narodne odbrane, sve do prestanka aktivne službe. Dve godine vrši dužnost načelnika iste službe (1953—1954) zamenjujući tadašnjeg načelnika, koji je u to vreme bio ambasador u Indiji. Predstavnik je Jugoslavije u Međunarodnom komitetu

vojne medicine i farmacije. Član je izvršnog komiteta Lige Crvenog krsta kao delegat Jugoslavije (1967-1972). Ima čin general-pukovnika JNA. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i mnogih naših i stranih odlikovanja. Živi u Beogradu.¹¹

MEZIĆ DR ALEKSANDAR (JOZEF HAUPTMANN) (1910, Sotvelj, Ukrajina — 1974, Beograd)

Iz Poljske dolazi u Beograd, a zatim 19. VII 1937. god. stiže u Španiju u Albasete, gde jedno vreme radi kao trupni lekar u kasarni „Guardia Nacional”, a zatim obavlja dužnost predsednika Vojne lekarske komisije koja je ocenjivala sposobnost interbrigadista za službu u vojsci. Posle 10 dana premešten je u trupnu ambulantu bolnice u Madridguerasu, koja je imala preko 50 postelja. Tu je kao upravnik ostao 3 meseca, a zatim raspoređen za upravnika bolnice u Deniji, u kojoj je kao lekar radila i njegova supruga dr Dobrila Šiljak-Mezić, a gde su se, uglavnom, lečili interbrigadisti. Za vreme povlačenja interbrigada ova bolnica je evakuisana prema Barseloni. Međutim, zbog bombardovanja u okolini Kasteljona, ranjenici su vraćeni ponovo u bolnicu u Deniji. Pošto su svi bili zbrinuti, dr Mezić je raspoređen na južni front kod Granade.

Španiju je napustio u činu poručnika. Preko Katalonije je stigao u francuske logore.

Od oktobra 1940. do sredine 1944. god. sa svojom suprugom radio je u Marseju u pokretu otpora, gde je bio formiran Jugoslovenski odred. Mezići se nisu mogli vratiti u Jugoslaviju sa ostalim dobrovoljcima, zato što su čekali nalog Ambasade SSSR u Višiju, da, kao pratioci velikog i poslednjeg transporta ranjenika i bolesnika iz raznih logora u Francuskoj, otputuju u SSSR.

Pošto to nije ostvareno, vraćaju se u Jugoslaviju početkom 1945. god. i stupaju u NOV i POJ. U Šapcu osnivaju veliki bolnički centar kroz koji prolazi 12-14.000 ranjenika i bolesnika. Bolnica je rasformirana maja 1945. god.

U posleratnom periodu zauzima je važne položaje u sanitetskoj službi JNA. Imao je čin general-potpukovnika. Od 1963. do 1965. god. bio je predsednik Srpskog lekarskog društva. Nosilac je mnogih naših i stranih odlikovanja.¹²

NEŠKOVIĆ DR BLAGOJE (1907, Kragujevac — 1985, Beograd)

Medicinu je završio 1934. god. u Beogradu. Pripadao je naprednom studentskom pokretu.

U Španiju dolazi 20. IX 1937. god. U Albasete radi kao lekar u kasarni „Guardia Nacional”, a mesec dana docnije postavljen je za predsednika Centralne komisije interbrigada, koja je ocenjivala zdravstveno stanje boraca i njihovu sposobnost za vojnu službu. Zatim je raspoređen u Jugoslovenski bataljon „Đuro Đaković” i stigao u Binefar, na

Aragonu, odakle odlazi u Tamarite. U prvim mesecima 1938. god. bataljon je neprestano premeštan, u blizini fronta između Teruela i Ebra. Učestvovao je u svim borbama koje je vodila njegova jedinica, a u borbi kod La Poblete bio je na 50 metara od prve linije. Krajem 1938. god. postavljen je za upravnika bolnice interbrigada u Deniji, kojom uspešno rukovodi do konačne evakuacije bolnice u Barselony početkom 1939. god. Imao je čin kapetana.

Napustio je Španiju sa ostalim interbrigadistima, a evakuacija brodom, kojom je rukovodio, uspešno je završena uprkos mnogim opasnostima.

Svoja bogata iskustva korisno je primenio u Narodnooslobodilačkom ratu zauzimajući mnoge odgovorne političke dužnosti.

U posleratnom periodu bio je predsednik Vlade Narodne republike Srbije i veoma aktivan politički radnik.

Potom se posvetio naučnoistraživačkom radu u oblasti medicinske nauke i objavio veliki broj radova iz onkologije. Bio je direktor Laboratorije za eksperimentalnu onkologiju Medicinskog fakulteta u Beogradu. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. god. kao i mnogih naših i stranih odlikovanja.¹³

NIKOLIŠ DR GOJKO (DR NICK, MEDICO) (1911, Sjeničak)

Medicinu je završio u Beogradu 1936. god. Član KPJ je od 1935. god.

U Španiju je došao 19. VII 1937. god. Iz Baze interbrigada u Albasete upućen je u bolnicu u Pontones, sa 150 postelja, u kojoj su lečeni dermatovenerološki bolesnici, gde radi kao upravnik bolnice 9 meseci. Zbog ofanzive na centralnom frontu i na Aragonu, bolnica je u proleće 1938. god. evakuisana u Kataloniju. Tada je raspoređen u operativnu jedinicu XI interbrigade „Ernest Thälmann” kao lekar Nemačkog bataljona „Hans Beimler”, a docnije Bataljona „12. februar”. Aktivno učestvuje u bici na reci Erbu 1938. god. O ovom okršaju mesto bataljonskog previjališta bilo je uvek povezano sa rasporedom četa, a kako je XI interbrigada stalno menjala položaje na frontu, previjalište je za 62 dana promenilo mesto 12 puta. Od 24. I do sredine februara 1939. god. lekar je Jugoslovenskog odreda koji dejstvuje na pravcu Barselona (Barcelona) — Granoljers (Granollers) — Herona (Gerona) — Figeras (Figueras), kuda su se povlačile španske jedinice i velike mase naroda.

Sa ostalima je napustio Španiju u činu poručnika. Iz koncentracijskih logora u Francuskoj (Gurs, Vernet) vratio se u Jugoslaviju septembra 1940. god.

U Narodnooslobodilačkom ratu uspešno primenjuje iskustva iz Španije, u svojstvu načelnika sanitetske službe Vrhovnog štaba NOV i POJ tokom celoga rata. Sazivač je I kongresa lekara partizana i sastavljač Statuta sanitetske službe NOV i POJ (1942); pokretač je glasila lekara „Partizanski sanitet” (1942), „Lekarskog biltena” (1943) i „Voj-

nosanitetskog pregleda" (1944). Bio je većnik Prvog (1942) i Drugog (1943) zasedanja AVNOJ i svih zasedanja ZAVNOH. Učestvuje u svim akcijama i operacijama glavne operativne grupe uz Vrhovni štab, zbrinjavajući ranjenike.

Posle rata nastavlja rad kao načelnik Sanitetske uprave Državnog sekretarijata narodne odbrane, imajući kao zadatak da izgradi moderan vojni sanitet zasnovan na naučnim osnovama. Daje inicijativu i koncepciju za osnivanje Vojnomedicinske akademije (1950), Komisije za naučna istraživanja (1952), kao jedine ustanove u to vreme u zemlji koja je organizovala i finansirala naučnoistraživački rad, redovni je profesor VMA (1970), redovni član Srpske akademije nauka i umetnosti i dopisni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Član je Udruženja književnika Srbije. Bibliografija mu obuhvata 131 rad i 6 posebnih studija.²²⁻²⁷ Na čelu sanitetske službe JNA bio je od 1941. god. do odlaska u mirovinu 1971. god. Ima čin general-pukovnika JNA, nosilac je Partizanske spomenice 1941. god., Ordena narodnog heroja i mnogih naših i stranih odlikovanja.¹⁴

PETROVIĆ DR GRUJO (1903, Kosor, Titograd — 1969, Beograd)

Medicinu i specijalizaciju iz ginekologije završio je u Gracu.

U Španiju je došao iz Jugoslavije 15. VII 1937. god. Posle prijavljivanja u Bazu interbrigada u Albasete, zadržan je jedno vreme na radu, a zatim raspoređen za lekara XXXV divizije. Najpre je postavljen za upravnika bolnice divizije, a zatim za pomoćnika načelnika saniteta XI interbrigade „Ernest Thälmann“. Zahvaljujući izvanrednim sposobnostima, ubrzo postaje pomoćnik načelnika saniteta V korpusa. Učestvuje u svim bitkama svoje jedinice. Za vreme bitke na reci Ebru imao je čin majora, načelnika saniteta Ebarske vojske na frontu (El Ejercito del Ebro) i odlikovan je Medaljom za hrabrost.

Povlačeći se iz Španije sa ostalim dobrovoljcima odlazi u francuske koncentracijske logore (Gurs, Vernet).

U Jugoslaviju se vratio posle II svetskog rata i radio kao specijalista ginekolog u Beogradu.¹⁵

Pored navedenih jugoslovenskih lekara dobrovoljaca, u Španskom ratu je učestvovalo i 5 studenata Medicinskog fakulteta u Beogradu koji su u sanitetskoj službi interbrigada zauzimali odgovarajuće položaje i istakli se na zadacima u toj službi.

DRAGIĆ-BELOVIĆ OLGA (MILIĆ MILICA) (1913, Beč)

Kao student medicine došla je u Španiju sa grupom studenata iz Praga preko Pariza početkom januara 1937. god. Posle jednomesečnog kursa u Parizu, stigla je u Albasete 17. II 1937. god., gde je ostala kratko vreme. Raspoređena je u bolnicu interbrigada u Mursiji. U početku radi grube poslove, ali je ubrzo počela da se bavi stručnim me-

dicinskim radom. U novembru 1937. god. premeštena je u bolnicu interbrigada u Benikasimu, gde radi na hirurškom odeljenju u vili „Rosa Luxemburg“ koje vodi dr Đuro Mešterović. Posle povlačenja interbrigada u Kataloniju, od aprila do kraja decembra 1938. god., radi u bolnici Moja na hirurškom odeljenju i dalje kao saradnik dr Mešterovića.

Napustila je Španiju sa interbrigadistima odlazeći preko Katalonije u francuske logore, u činu potporučnika.

Studije medicine pohađala je na Medicinskom fakultetu u Beogradu 1950. god. Na Radiološkom institutu završila je specijalizaciju radiologije, gde je radila 6 godina. Zatim odlazi u Borski rudnik, a potom se ponovo vraća u Beograd i tu radi do odlaska u mirovinu. Živi u Beogradu.¹⁶

SENDE-POPOVIĆ KORNELIJA (1914, Bačalmaš — 1941, Beograd)

U Španiju je došla 30. IX 1937. god. iz Jugoslavije. Podaci o njenom kretanju u toku Španskog rata ne postoje.

Po povratku u zemlju stradala je 1941. god. u Beogradu, zajedno sa svojim suprugom španskim dobrovoljcem Vladetom Popovićem-Pineckim.¹⁷

JOVANOVIĆ DRAGOSLAV (1913, Stragari — 1979, Beograd)

U Španiju je došao 27. VI 1937. god. iz Jugoslavije, kao apsolvant medicine. Po dolasku u Bazu interbrigada u Albasete, zadržan je jedno vreme na radu. Zatim je upućen u Centar za prikupljanje i upućivanje boraca na front, koji se nalazio nekoliko kilometara od Albasete. Januara 1938. god. raspoređen je u IV francusku interbrigadu na Eskorialju (Escorial). Najpre je radio kao lekarski pomoćnik bataljona, a ubrzo potom kao lekar brigadnog previjališta. Učestvovao je u svim bitkama svoje jedinice na Aragonu, a zatim na Ebru i Tortosi, do povlačenja jedinica sa fronta. Januara 1939. god. opet odlazi na front u Kataloniju, kao lekar bataljona.

Početkom februara iste godine napušta Španiju, u činu potporučnika. Treba istaći da je njegova jedinica u bitki kod Aragona bila pohvaljena i odlikovana.

Sa ostalim dobrovoljcima napušta Španiju, preko Katalonije i francuskih logora (Gurs, Vernet) vraća se u Jugoslaviju.

Učesnik je Narodnooslobodilačkog rata od 27. VII 1941. god. na teritoriji Srbije. Bio je lekarski pomoćnik u partizanskoj bolnici kod Jablanice, nastavnik pri Sanitetskoj školi Glavnog štaba Srbije, asistent hirurške ekipe 46. divizije, asistent glavnog hirurga Bolničkog centra JNA br. 2 u Kragujevcu i politkomesar istog Centra.

U posleratnom periodu završio je medicinu 1946. god. na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Zauzimao je odgovorne dužnosti u sanitetskoj službi JNA. Imao je čin pukovnika i bio načelnik Odeljenja za naučnoistraživački rad Vojnomedicinske akademije.¹⁸

POPOVIĆ VLADIMIR (1913, Brčeli — 1972, Beograd)

U Španiju je došao 19. VII 1937. god. iz Jugoslavije, kao apsolvent medicine. Po dolasku u Bazu interbrigada u Albasete, upućen je u XV interbrigadu, gde je obavljao lekarsku dužnost sa puno zalaganja, znanja i razumevanja. Odatle je raspoređen u bataljon 129. internacionalne brigade. Učestvovao je u borbama svoje brigade i kao borac i kao sanitetski radnik. U borbama kod Belčite (Belchite) bio je ranjen u ruku. Tada je proizveden u čin poručnika.

Sa ostalim interbrigadistima napustio je Španiju i boravio u logorima u Francuskoj (Gurs, Vernet). Imao je čin kapetana.

U Narodnooslobodilačkom ratu je bio sekretar Operativnog rukovodstva KP za Hrvatsku, zatim politički komesar III korpusa NOVJ, a krajem rata predstavnik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u Bugarskoj. Posle rata je naš ambasador u SSSR, SAD i NR Kini, član Centralnog komiteta SKJ, sekretar Predsednika SFRJ. Nosilac je Ordena narodnog heroja.¹⁹

POPOVIĆ VLADETA-PINECKI (1911, Svrlijig — 1941, Beograd)

U Španiju je došao 1. XII 1937. god. iz Jugoslavije, kao student medicine. Po dolasku u Albasete u Bazu interbrigada, raspoređen je u 129. internacionalnu brigadu, na dužnost lekarskog pomoćnika u Jugoslovenskom bataljonu „Đuro Đaković“. Ova brigada je bila udarna i uvek je slata na najopasnija mesta da zaustavlja prodore neprijatelja. Tu se isticao u prihvatanju ranjenika, veoma složenom i teškom zadatku, u izvlačenju sa „brisanih“ prostora bez zaštitnih rovova. Isticao se i na frontovima kod Morelje (Morella) u Estremaduri (Extremadura), Aragona i Teruela. Aprila 1938., u najtežim borbama na putu La Pobleta Viljares (Villares), kada je brigada bila više puta razbijena prodorom neprijatelja, ostajao je sa svojim ranjenicima u pozadini neprijatelja, a noću ih prevodio na republikansku stranu.

Španiju je napustio sa ostalim jugoslovenskim interbrigadistima, odlazeći preko Katalonije u francuske logore (Gurs, Vernet).

Stradao je u toku Narodnooslobodilačkog rata još na početku ustanka u Beogradu sa svojom suprugom Kornelijom Sende-Popović.²⁰

Šta da na kraju kažemo za jugoslovenske sanitetske radnike dobrovoljce u Španskom ratu? Šta o njihovom iskustvu? Iako se uslovi pod kojima bi se vodio eventualni rat, po rečima „Medica“²¹ jugoslovenskog španskog dobrovoljca, danas bitno razlikuju od onih u Španiji pre pedeset godina. Španska iskustva ne mogu biti bez značaja za savremenog lekara, posebno mlađeg, koji bi delovao u trupnom rejonu, makar i u izmenjenim i mnogo težim uslovima. Svako ratno iskustvo, iako specifično za pojedine ratove i epohe, ima i neke aspekte trajnije vrednosti. Odnos čoveka prema ratu, sposobnost da izdrži sve ratne tegobe počivaju upravo na odnosu među ljudima.

Pokazalo se jasno da su jugoslovenski dobrovoljci sanitetski radnici svoja dragocena iskustva iz ovog rata uspešno primenjivali u II svetskom ratu, dokazujući da svako iskustvo, pa čak i ratno, može nekome da koristi.

IZVORI I BELEŠKE:

- ¹ Mezić A.: *Sanitetska služba u internacionalnim brigadama*, Zbornik „Španija 1936-1939“, Udruženje španskih boraca, Beograd, 1971, 2, 494. — ² Idem, *ibid.*, 2, 496. — ³ Belić D. S.: *Jugosloveni u Španskom građanskom ratu*, Zbornik „Španija 1936-1939“, 1, 276. Nikoliš G.: *Moja lekarska iskustva u španskom ratu*, *ibid.*, 1, 211. Idem, *loc. cit.* 2, 118-121. Idem, *Korijen, stablo, pavetina*, III izd., Liber-Prosvjeta, Zagreb, 1982, 196. — ⁴ *ibid.*, 232-235. — ⁵ Galo-Longo L.: *Le Brigade Internazionali in Spagna*, Epoha, Madrid, 1967. — ⁶ Mezić A.: *loc. cit.* 2, 502. — ⁷ Lična arhiva A. Bohunicki koju mi je stavila na upotrebu, Idem, *Španska poznanstva u Pragu*, Zbornik „Španija 1936-1939“, 1, 140. Idem, *Bolnica u Mursiji*, *ibid.*, 3, 126. Idem, *Preko Pariza u Jugoslaviju i Slovačku*, *ibid.*, 3, 319; 5, 511. — ⁸ Spomenica Medicinskog fakulteta 1920-1970, Spisak studenata koji su završili studije, Beograd, 1970, Dimitrijević-Nešković Nada, 1935/36, br. 1047, 320. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 519. Lična arhiva B. Neškovića koju mi je stavio na upotrebu. — ⁹ Spomenica MF, 1970, Šiljak-Mezić Dobrila, 1934/35, br. 942, 319. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 546. Kartoteka Udruženja španskih boraca, Beograd. — ¹⁰ Spomenica MF, 1970, Četković Milovan, 1927/28, br. 148, 312. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 564. Kartoteka Udruženja španskih boraca, Beograd. — ¹¹ Spomenica MF, 1970, Mešterović Đuro, 1931/32, br. 623, 316. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 545. Mešterović Đ.: *S italijanskom vizom u Jugoslaviju*, *ibid.*, 4, 348. Lična arhiva Đ. Mešterovića koju mi je stavio na upotrebu. — ¹² Mezić Aleksandar, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 546. Idem, *Marsej*, *ibid.*, 4, 482; Idem, *Sanitetska služba u internacionalnim brigadama*, *ibid.*, 2, 492. Idem, Kartoteka Udruženja španskih boraca, Beograd. — ¹³ Spomenica MF, 1970, Nešković Blagoje, 1933/34, br. 773, 317. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 550. Nešković B.: *Španija na trideset godina udaljenosti*, *ibid.*, 5, 7. Lična arhiva B. Neškovića koju mi je stavio na upotrebu. — ¹⁴ Spomenica MF, 1970, Nikoliš Gojko, 1935/36, br. 1055, 320. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 550. Nikoliš G.: *Korijen, stablo, pavetina*, izd. III, 1982, 133-291. Idem, *Španska praskozorja*, Književne novine, Beograd, 1986, 9-183. Idem, *Moja iskustva u španskom ratu*, Zbornik „Španija 1936-1939“, 3, 197. Idem, *Odlomci iz Španije*, *ibid.*, 3, 303. Gavrilović V., *Životopis Gojka Nikoliša*, Španska praskozorja, KN, Beograd, 1986, 185-189. — ¹⁵ Petrović Grujo, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 420. Spomenica MF, 1920-1970, 1970, 266. Kartoteka Udruženja španskih boraca, Beograd. Lična kazivanja Đ. Mešterovića o G. Petroviću. — ¹⁶ Belović-Dragić O., Lična kazivanja piscu. Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 520. Spomenica MF, 1970, 1950, br. 2273, 331. Dragić O.: *Sećanje*, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 448. — ¹⁷ Sende Kornelija, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 562. Lična kazivanja O. Dragić, pošto ne postoji sačuvana dokumentacija. — ¹⁸ Jovanović Dragoslav, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 530. Spomenica MF, 1946, br. 1839, 327. Kartoteka Udruženja španskih boraca, Beograd. Kartoteka lekara Instituta za vojnomedicinske naučne informacije i dokumentaciju, Beograd. — ¹⁹ Popović Vladeta, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 556. Kartoteka španskih boraca, Beograd. Enciklopedija „Prosveta“, Beograd, 1978, 877. — ²⁰ Popović Vladeta Pinecki, Zbornik „Španija 1936-1939“, 5, 556. Lična kazivanja O. Dragić za braćni par Korneliju i Vladetu Popović. — ²¹ Nikoliš G.: *Moja lekarska iskustva u španskom ratu*, Zbornik „Španija 1936-1939“, 1971, 3, 219. — ²² Nikoliš G.: *Tekući problemi našeg trupnog saniteta*, Vrhovni štab, Jajce, 1943. — ²³ Nikoliš G.: *Razvoj sanitetske službe u našoj Armiji*, Vojni izdavački zavod, Beograd, 1974. — ²⁴ Nikoliš G.: *Odbrana pomoću malih sredstava*, SANU, D, 28, Beograd, 1977. — ²⁵ Nikoliš G.: *Sava Mrkalj — Povijest o jednom stradalniku*, Prosvjeta, Zagreb, 1980. — ²⁶ Nikoliš G.: *Memoari — Korijen, stablo, pavetina*, Liber-Prosvjeta, Zagreb, I izd. 1980; II izd. 1981; III izd. 1982. Nagradeno NIN-ovom nagradom „Dimitrije Tucović“ za 1980. — ²⁷ Nikoliš G.: *Španska praskozorja*, Književne novine, Beograd, 1986.

Vera GAVRILOVIĆ

*Sociedad científica por la historia de la cultura sanitaria de Serbie, Beograd*ORGANIZACIÓN DEL SERVICIO SANITARIO EN LA GUERRA CIVIL
ESPAÑOLA (1936-1939).

Voluntarios yugoslavos, trabajadores sanitarios

Aunque hoy los condiciones debajo de los cuales se llevaría la guerra eventual se diferencian de los de España hace cincuenta años, las experiencias españolas no están sin importancia por el médico contemporáneo. Es así especialmente si él es joven y si actuaría en el territorio de tropas, aunque en las condiciones cambiadas y mucho más difíciles. Cada experiencia guerrera, aunque específica para las guerras y épocas particulares, tiene algunos aspectos de valor más durable.

Ya en el mismo principio de la guerra civil en España, se sintió la necesidad por el servicio de sanidad de las brigadas internacionales. Los razones inmediatas por eso eran: la necesidad de que los heridos y enfermos sean sacados de la zona de actividad enemiga y luego de otros campos de batalla y que se colocan en los hospitales correspondientes.

Al principio de esta guerra en 1936, los médicos franceses con Pierre Rouqués al frente, se engargaron de la organización del servicio sanitario dentro del marco de Comité internacional para la ayuda de España republicana. En enero del año 1937 en París se funda Centrale Sanitaire Internationale, que recibe los médicos voluntarios de varios países y les dirige a España.

El objeto de nuestros investigaciones son la organización del servicio sanitario y los voluntarios yugoslavos, trabajadores de sanidad. Aquellos son los doctores de medicina: Adela (Poca) Bohunicki, Nada Dimitrijević-Nešković, Dobrila Šiljak-Mezić, Milovan Četković, Đuro Mešterović, Aleksandar Mezić, Blagoje Nešković, Gojko Nikoliš, Grujo Petrović. Luego los estudiantes de Universidad de Beograd: Olga Dragić-Belović, Kornelija Sende-Popović, Dragoslav Jovanović, Vladeta Popović-Pinecki y Vladimir Popović, al lado de muchos otros. A ellos como voluntarios en esa guerra dedicamos nuestro informe.

*(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1986. god.)*Original scientific paper
UDC 930:613 (628.41)

Erich ROSENZWEIG

*Znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture Hrvatske, Zagreb*DOPRINOS IZUČAVANJU HISTORIJE HIGIJENE DEFEKACIJE I
URINIRANJA

Uvod

Pisati o historiji nužnika, o zahodima, nije baš uobičajena i česta tema. Nije česta za medicinara, ni za filologa, ili higijeničara, ni za čistog historiografa. Ipak, ova tema može biti interesantna. Filologu i poznavaoocu historije pripada većina podataka iz historije ove materije. Kako nam u tome pogledu nisu ostali baš mnogi stari građeni i kameni spomenici, može se iz analogije, iz spoznaje o starim i prijašnjim običajima i navadama, po iskopinama i istraživanjima, po nekim jezikoslovnim podacima, samo ponešto saznati i naći. Poneka izvorna mrvica za tu temu može se naći u pojedinim kulturno-povijesnim i običajnim navodima. No, i tada se počesće (pod plaštem znanstvenosti) nalaze sramotni sadržaji i prostote, kao što je to npr. na nekim antikinim zidinama oslikano (Pompeji), na slikanim vazama, a vidi se i iz grubo pisanih realističkih navoda u pisanim komedijama starih pisaca, i td. Dakle, poneke izvore za ovu temu moguće je naći i u nekim povijesnim i kulturnim objavama, pa je jasno da je sada sve što će biti navedeno kompilacija, ali je također sigurno i zaista teško naći druge prave izvore navoda.

Naša, a i strana literatura, vrlo su oskudne podacima za ovu materiju.

Ljudski stvor (uostalom, i životinjski) mora da povremeno vrši svoju nuždu; to može da čini u stojećem stanju, u hodu, ili sjedeći, ili, uglavnom, u čučućem stavu (otuda i naziv čučavac za turski orijentalni nužnik). Vršenje nužde je općenito fiziološko zbivanje.

Već čovječji zametak, kao embrio, osjeća povremeno (dakle već u prenatalnom periodu) da mora da vrši nuždu i da odstrani iz tijela nečist. U majčinoj utrobi u svom podmaklijem razvojnom vremenu, ispražnjava sadržaj svog gastrointestinalnog trakta, u formi tzv. mekonija, nastalog od napijene plodove vode i raznih progutanih sastojina u njoj — u formi tamnozeleno-crnkaste mase (poput masti), pomešane s mokraćom iz urotrakta.

Na žalost, u postnatalnom periodu nijedno biće, ni ljudsko ni životinjsko, ne može da se koristi nekim takvim prirodnim medijem. Ljudsko biće čini to u početku, isto kao i životinjsko, instiktivno, a kasnije,